

10. Там само.
11. Революционный Восток. 1934.-№ 4.
12. Сахат-Мурадов Х. 10 лет Туркменской советской социалистической республике//Революционный Восток. 1934.№-.6-С.149. Тоді замість округів вводилися вже райони.
13. Там само.
14. Там само.-С.151.
15. Там само.
16. Adrienne Lynn Edgar. Tribal nation. The making of Soviet Turkmenistan.-Р.88-89.
17. Там само. Див. детальніше: Chapter 7.
18. Сахат-Мурадов Х. 10 лет Туркменской советской социалистической республике.– С.157.
19. Русначенко Анатолій. Нариси новітньої історії України.-Київ, 2015.-Кн.2.-С.101.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-49>

Сидоров Г. В.

аспірант кафедри історії України

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

м. Одеса, Україна

НОГАЙЦІ У СВДЧЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МАНДРІВНИКІВ У СЕРЕДИНІ ХІХ СТ.

З просуванням кордонів Російської імперії глибше на південь, ногайці ставали не тільки менш корисною, але й мало контрольованою силою, до того ж не задоволеною поступовим захопленням земель російським дворянством, зменшенню площ для кочівлі і намагання влади седентаризувати їх, Катерина II після намагання силоміць прив'язати номадів до землі, у висновку вирішила використовувати в цьому питанні добровільний підхід, переконуючи справедливим до них ставленням на рівні з іншими підданими. Протягом 1790-1807 рр. ногайці поступово заселяли р. Молочну шляхом частково добровільної міграції, а частково примусового переселення. З 1801 до 1804 р. Російська влада намагалась втримати ногайців від еміграцій за кордон шляхом створення Ногайського козацького війська, але ця політика виявилась не вдалою, тому ногайців, що перебували на той момент в

Бесарабії перевели остаточно на р. Молочну. Ногайські пристави полковник Тревогін та граф де Мезон зайнялися остаточною запровадженням осілости та руйнації залишків традиційного ладу. У 1821 р. був виданий імператорський указ про створення міста Ногайська, а вже через пів року, після численних скарг самих ногаїв, а також інтриг чиновників, граф пішов у відставку. Сидентаризація ногайців відбувалась з перемінним успіхом. В часи покровительства де Мезон залучав ногайців до сільського господарства і садівництва, видавав премії, створив школу при своєму маєтку, а процес заснування міста супроводжувався з деякими привілеями, такими як звільнення від податків на 10 років і додавання до купецького і міщанського станів тих людей, які мають будинки у місті. Але через невдалий вибір місця для порту, ногайський пристав з утвердження генерал-губернатора М. С. Воронцова, заснував новий порт на косі Бердянський, що обумовило дуже повільний ріст Ногайську. Вже в 1825 р. в ньому проживало 298 жителів, більшість з яких були українці та росіяни. В 1832 р. було відмінено посаду ногайського приставу і ногайців зрівняли з російськими жителями імперії за методами управління.

Через скасування політики адміністративного стимулювання до заняття землеробством після відставки де Мезоном, та через природні катаклізми економічне становище ногайців погіршувалося. Не дивлячись на відносно спокійно пережиту Східну (Кримську) війну, ногайці у 1860 р. в повному складі виїхали до Османської імперії, що можна назвати провалом політики їхньої інтеграції в економічне та культурне середовище Російської імперії. [див. 1; 2]

Важливими джерелами для вивчення соціально-культурного становища даної групи ногайців у середині XIX ст. є відомості мандрівників. Через те що ногайці покинули ці терени у 1860 р., вони є чи не останніми хто описує соціальні, традиційні і релігійні практики народу.

Найбільшу кількість інформації нам дає французький інженер та етнограф Оммер де Гель, що перебував на території Новоросійського та Бесарабського генерал-губернаторства в к. 1830-х – на поч. 1840-х рр. Подорожуючи через степи Приазов'я до Криму він відвідує землі ногайців і дає доволі детальну характеристику поселення та народу.

За його даними між Азовським морем та р. Молочною проживає приблизно 52 000 ногайців у 76 селах. З адміністративних деталей зазначає, що де Мезона ногайці згадували з вдячністю, а після відставки графа вони знаходяться під контролем чиновників, хоча залишили судові повноваження кадії, та російські трибунали розглядають тільки ті кримінальні справи, котрі кадії не можуть

вирішити. Ногайці вільні від військової служби, проте платять грошовий податок в казну по 30 рублів з кожної сім'ї. [3; с. 271].

Працю де Мезон в плані розвитку ногайських поселень та вдосконаленню сільського господарства добровільно виконував меноніт Д. М. Корнієс, так що будинки потихеньку трансформуються в німецькі, а деяка кількість ногайців вже мають змогу експортувати свою продукцію.

Стосовно релігійного життя нам стає відомо, що ногайці продовжують строго сповідувати іслам. Всього в поселеннях існувало одинадцять мечетей і в кожному селі по декілька молитовних домів. Їх духовенство підпорядковується муфтію Криму та його представнику, який мешкає в аулі Еммаут. Воно складається з ефенді-мулл, мулл та кадіїв. Мулли беруть десятину з усього зерна та сорокову частину від худоби. Їхні обов'язки – закликати людей до молитви, молитися за хворих, писати талісмани, проводити жертвопринесення, весілля та похорон, а також виконувати всі обряди громадського поклоніння. Ефенді-мулли складають щодо шлюбу і розлучення, спільно з сільськими старійшинами, вирішують усі суперечки та відносини між чоловіком та дружиною, а також усі питання, що стосуються продажу дружин. Вони також разом з кадіями виконують обов'язки тлумачів закону та викладачів Корану. Обрізання, яке хлопчики проходять у віці десяти чи дванадцяти років, виконує баба (батько), чия посада спадкова [3; с. 271-272].

Повідомляє про нові правила паломництва у Мекку. Хоч воно було і не обов'язковим у ногайців, але його здійснювати стало ще проблематичніше через постанови російської влади, через які кожний повинен був відправитися із сумою не більшою за 1204 руб., його паспорт коштує майже 8 руб., а якщо він не повернеться, усе село, де він народився, повинно виплачувати його долю податку до проведення нового перепису населення.

Серед ногайців також розповсюдженні релігійні жертвоприношення за невиконані релігійні обов'язки в якості відкупу. Рамадан сповідують тільки дорослі від 40-50 рр., молоді ж не є побожними мусульманами та на них не діє заборона пити.

Оммейр також дає загальний опис народу, характерними ознаками якого є вірність, гордість собою і предками, сувора патріархальність і повага до священнослужителів та до старших, особливо це видно в їхній гостинності.

Також надається антропологічний портрет, опис традиційного одягу, раціон, розповсюдженні хвороби. Можна помітити, що разом з поступовим переходом до землеробства, збільшується частка зернової та рослинної їжі. Із закладів освіти в них були тільки маленькі школи

для вивчення Корану, татарської мови та письма. Також автор розповідає про будинки ногайців, котрі в основному збудовані з глини та соломи, але, під німецьким впливом потихеньку трансформуються.

Що стосується ногайського господарства, то більшість його продовжує складати скотарство, особливо коней. З часів зняття ногайців з контролю де Мезона, коли них вимагали засівати хоча б дві чверті землі на людину, що у висновку складало приблизно 40 тис. чвертей, цифра знизилась через рік у два рази і тенденція продовжувалась. Після важких зим 1836-1837 рр., за ініціативою Корнієса, вони знову почали займатись сільським господарством та навіть жінки стали приймати участь у польових роботах.

Більше уваги приділяється відносинам чоловіка та жінки. Ногайці, як правило, мають двох дружин, інколи – три. Жінка займається усіє домашньою роботою і придомовим господарством. Описана практика купівлі дружини, а також шлюбна обрядовість. Оммер підсумовує статус жінки так: «Загалом, жінки зазнають жорстокого рабства, але їхнє незнання кращого життя змушує їх легко переносити свої ланцюги, і вони не усвідомлюють того приниженого становища, в якому їх тримають їхні абсолютні господарі» [3; с. 273-275].

Підсумовуючи автор припускає, що за такого розвитку подій ногайці у майбутньому повинні повністю асимілюватись в російському середовищі, але стає зрозумілим, що він недооцінював силу традицій ногайських племен і вони до сих пір їх залишають вже у сучасній Туреччині.

Праця Оммера де Геля є детальною, бо автор прожив на землях Причорномор'я щонайменше 5 років. Але його опис ногайців скоріше є енциклопедичним в поєднанні з тим що він побачив по дорозі, а також почув від самого меноніта Корнієса. Також його праця піддавалася редакції і в ній є не мало документальних і статистичних свідчень. На мою думку його опис життя ногайців скоріше є переказом очевидців ніж власними спостереженнями, тому його слід відносити не тільки на середину, але як мінімум другої чверті чи першої половини XIX ст.

Крім Оммера де Геля є також свідчення двох мандрівників: Ч. Скотта та Х. Сеймура Вони обидва ведуть свою мандрівку через Приазовські степи до Перекопу прямо напередодні Східної (Кримської) війни.

Ч. Скотт, коротко дає опис історії, риси характеру та антропології, статусу чоловіка і жінки, господарства, зокрема підтверджує, що вони продовжують в основному займатися тваринництвом, але вже зазначається більша роль корів. [3, с. 193-195] Змін в будівництві в порівнянні зі свідченням Оммера не відбулася. Це підтверджує і єдине свідчення Х. Д. Сеймура щодо ногайців Приазов'я є те що ногайські

поселення в зрівнянні з руськими (українськими і російським) та німецькими виглядають найбіднішими і убогими [4. с. 23].

Якщо говорити про інших мандрівників, то у більшості маршрути не зачіпали Приазовські степи, а радше були через Керчь одразу до Кубані. Ногайцями вони називали всіх татар скотарів Криму, а так як подорож відбувалося з міста в місто, то і крім загальновідомих для всіх мандрівників першої пол. XIX ст. характеристик вони нічого додаткового не додають.

Як ми бачимо, праця Оммера де Геля в цілому дає доволі детальний опис практично усіх сфер ногайського життя першої половини XIX ст. Особливо важливими є опис релігійних та соціальних практик. Його твердження в цілому підтверджуються свідченнями мандрівників початку 1850-х рр.

Література:

1. ДАОО Ф.1; оп. 219, спр. 1, 190 а. 1814 р.
2. В. Грибовский Землеробство і седентаризація в кочівницькому соціумі: випадок причорноморських ногайців. Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 11. С. 167-190.
3. Hommaire de Hell, Xavier. Travels in the Steppes of the Caspian Sea, the Crimea, the Caucasus, &c : With Additions from Various Sources / by Xavier Hommaire de Hell. – London: Chapman and Hall, 1847.VIII, 436 p.
4. Seymour, H. D. Russia on the Black Sea and Sea of Azof: Being a Narrative of Travels in the Crimea and Bordering Provinces; with Notices of the Naval, Military, and Commercial Resources of Those Countries / H. Danby Seymour. 3rd ed. London: J. Murrary, 1855. 361 p.
5. Scott C. S. The Baltic, the Black Sea, and the Crimea: Comprising Travels in Russia, a Voyage Down the Volga to Astrachan, and a Tour Through Crim Tartary. Richard Bentley, New Burlington Street, 1854–346 стор.